

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ляді схеми: об'єктивні умови функціонування системи правового виховання – потреби суб'єктів – цілі – засоби і способи правового виховання – результати (задоволення потреб суб'єктів і забезпечення необхідного їх рівня) – зміни умов функціонування системи правового виховання – скориговані потреби і т.д.

Безумовно, дати повний алгоритм дій суб'єктів стосовно реалізації механізму правового виховання неможливо, оскільки кожна конкретна ситуація є об'єктивно неповторною й розвивається у специфічних умовах. Конкретні технології повинні підказувати сама соціальна реальність, виховна практика, тому розглядуваний механізм є

поліваріантним, особливо в умовах соціокультурних трансформацій, які характеризують сьогодні і характеризуватимуть ще тривалий час українським соціум.

Таким чином, аналіз сутності, змісту і структури процесу правового виховання, системи суб'єктно-об'єктних відносин, в процесі функціонування якої відбувається реалізація закономірностей розвитку даної системи, цілей духовно-теоретичної й духовно-практичної діяльності суб'єктів, а також способів діяльності останніх стосовно досягнення цілей правового виховання, дозволяє визначити сутність і зміст досліджуваного механізму.

Надійшла до редакції 30.03.2009 р.

*С.І. Максимов, д-р юрид. наук, професор
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

Перетворення, що відбуваються в державі протягом останнього десятиліття, вимагають

нових правових підходів, адекватного їм правовиховного впливу. У зв'язку із цим питання пра-

Проблеми правового виховання в сучасній Україні («Круглий стіл»)

вового виховання громадян України в умовах сьогодення набувають особливої актуальності. Зважаючи на такі обставини, спробуємо за допомогою аналізу наукових доробок наших попередників і сучасників визначити наукове обґрунтування самої суті правового виховання як проблеми загальноюридичної і філософсько-правової.

Перш за все слід звернути увагу на те, що сутність правового виховання (*правовиховання*) значною мірою залежить від розуміння самого права (*праворозуміння*). Тому не випадково в дослідженнях проблеми останнього відповідно до вказаного критерію простежуються такі періоди.

1. Зародження поглибленого вивчення правового виховання, коли вульгарно-соціологічне тлумачення права як зведеної в закон волі пануючого класу, починає розмиватися, а зміцнення соціалістичного ладу пов'язується не тільки з революційним примусом, а й з правосвідомістю, яка формується державними органами й громадськими організаціями під керівництвом Комуністичної партії, сягає кінця 40-х – 50-х років. Воно не розглядалося як окремий вид виховання, його трактуванню була притаманна заполітизованість (наукові праці П.С. Елькінда, В.Г. Сокурєнка, В.А. Сирцева).

2. Активізація напрацювань з цієї проблеми припадає на 60 – 80-ті роки, коли були проведені дослідження різних форм і методів правовиховання, здійснена спроба сформулювати поняття «правове виховання», з'ясувати його мету й завдання (наукові доробки Ф.Ф. Третьякова, О.А. Лукашевої, В.В. Тищенко, Т.І. Демченко та ін.). У зв'язку з нормативістсько-бюрократичною інтерпретацією права, яка зводила його до сукупності нормативних актів, крізь призму реалізації ідеологічної функції держави опрацьовується концепція правовиховання й соціально-правової діяльності держави, спрямованої на вироблення законослухняної поведінки населення, яка має переважно примусово-обмежувачий характер. Досягненням цього етапу можна вважати визначення категорії «правове виховання» через указівку на те, що його мета полягає у формуванні високого рівня соціалістичної правосвідомості, глибокої поваги до права, почуття відповідальності за беззаперечне виконання приписів правових норм, а само правовиховання є необхідною умовою підвищення правової активності, правової культури суспільства, подальшого зміцнення законності і правопорядку (О. А. Лукашева).

3. Поява деяких реалістичних констатацій, спрямованих на

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

критику догматичного стилю виховання, що орієнтувало на за-своєння знань, просвітницько-пропагандистського механізму впливу на людей (В.К. Забігайло, М.І. Козюбра, П.М. Рабінович), а також критичний підхід до правового виховання середини 80-х – початок 90-х років, був пов'язаний як з розвитком широкого підходу до праворозуміння, так і з процесами демократизації суспільства.

4. Кардинальні зміни в дослідженнях проблем правового виховання розпочинаються з 90-х років, що зумовлено розвитком незалежної державності колишніх радянських республік і конституційним закріпленням процесу формування правової держави в Україні і Росії. На цьому етапі питання правовиховання набувають вагомого значення, що пов'язано з тим, що в більшості громадян рівень правової свідомості і правової культури не відповідав вимогам тих завдань, що постали перед суспільством.

Лібертарне і природно-правове розуміння права вимагало багатогранного, комплексного підходу до тлумачення теоретико-методологічних і практичних аспектів правового виховання, в якому на перше місце виходить прищеплення поваги як широких мас населення, так і посадовців до прав людини. Категорія «правове виховання» все частіше

вживається і в науковій правовій, педагогічній, філософській, соціологічній літературі, і в повсякденному житті, зокрема, у спілкуванні між людьми, особливо з метою подолання правового нігілізму. На усвідомлення важливості цього процесу вказує прийняття державою нормативних документів, які регламентують правовиховну роботу, зокрема, Програми правової освіти населення, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України № 366 від 29 травня 1995 р., в якій окреслені основні напрями правової освіти й форми її реалізації. Програма була розроблена з урахуванням досвіду правовиховної роботи минулих років для подальшого розвитку в країні правової освіти й виховання у громадян поважного ставлення до закону і прав людини. Водночас слід зазначити, що лише шляхом прийняття й намагання реалізувати подібні програми проблему вдосконалення правового виховання не вирішити, тому що всієї багатоманітності цього процесу передбачити в нормативних документах неможливо.

У наукових джерелах поширюється точка зору, що, виховання – це єдиний взаємопов'язаний і взаємодоповнюючий процес, тому він тісно пов'язаний насамперед з моральним вихованням, а також з ідейно-політичним, тру-

Проблеми правового виховання в сучасній Україні («Круглий стіл»)

довим, екологічним, естетичним і професійним.

У наукових дослідженнях останніх років проведених науковцями України й Росії, підкреслюється, що правове виховання – це цілеспрямована, систематична діяльність держави, її органів та їх службовців, громадянських об'єднань та їх колективів по формуванню й підвищенню правової свідомості та правової культури, певна система правових знань, умінь, навичок, правового мислення, відчуття права, законності, поваги до права й закону, до тих соціальних цінностей, які регулюються й охороняються правом і законодавством. Для ефективності воно повинно бути: системним, систематичним, цілеспрямованим та організованим.

Більш глибоке вивчення поняття «правове виховання» надає можливості розглядати його як складне багатоаспектне явище. Так, воно може розумітися в широкому та вузькому значенні цього слова. У широкому – це багаторічний процес впливу на правосвідомість і правову культуру особистості, який включає в себе вплив суспільного устрою життя, чинного законодавства, юридичної практики, моральної атмосфери, традицій суспільства, освіти й соціального навчання. При цьому такий вплив може не усвідомлюватись однією чи

двома сторонами (суб'єктом та об'єктом) правовиховного процесу. Тут ідеться скоріше не про правове виховання, а про правову соціалізацію. У вузькому розумінні правове виховання – це спеціальний, організований і цілеспрямований вплив на правосвідомість особи, на підвищення рівня правової культури людини, групи людей, суспільства в цілому.

Правове виховання тісно пов'язано з правовим навчанням (освітою): виховання не може здійснюватись без навчання, а навчання певною мірою чинить і виховний ефект. Розрізнення тут можна провести умовно за сферою дії: виховання впливає головним чином на емоційно-вольову, ціннісну, світоглядну сторону свідомості, а навчання – на раціональну, тобто має місце інформаційно-ознайомлюча дія на людину. Ціннісний, емоційно-вольовий вплив, у свою чергу, дуже обмежений реальною правовою практикою. Адже неможливо виховати в особистості повагу до тих цінностей, яких бракує в суспільній свідомості й діяльності людей, але які проголошуються на словах у марних деклараціях і демагогічних заявах як політичними лідерами перед населенням, так і простими вихователями і вчителями перед дітьми та юнацтвом.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Одним з недоліків сучасної вітчизняної літератури з правового виховання є надмірне розширення його сфери. Про нього в демократичному суспільстві можна вести мову лише стосовно дітей і молоді, тому що виховувати дорослу людину допустимо лише в патерналістських системах (наприклад, у соціалістичному суспільстві), де до неї ставляться як до нерозумної дитини, про інтереси якої краще за все відомо її керівникові або володареві. У таких суспільствах де немає поваги до гідності і прав особи, вважається припустимим тиснути на її вільний вибір, обмежувати її свободу.

Цінності, ідеали, зразки правової культури «виростають» спонтанно, формуються самим життям, усіма оточуючими обставинами, і значення суб'єктивного чинника, в даному разі цілеспрямованої діяльності по їх трансляції, хоча і є важливим, але не є провідним, тим більше єдино необхідним і достатнім. Та й на роль вихователя годиться далеко не кожному індивіду. У суспільному масштабі ним може стати знана, видатна людина, яка розкриє оточуючим очі на істинність у сфері захисту прав особистості, у справі протистояння державному свавіллю.

Ось чому в підвищенні правової культури суспільства ос-

новний упор має бути зроблений на правове виховання у формі перш за все правового навчання (для дорослих), інформування населення про існуючі юридичні приписи та їх наслідки. Бажано ознайомлювати населення зі зразками й ідеалами, правовим досвідом і традиціями тих країн, де рівень правової захищеності особистості, а тому й правова культура вища, ніж в Україні. Особливо важливо навчати цьому майбутніх юристів-професіоналів, щоб основну мету своєї діяльності вони вбачали саме в захисті прав і свобод людини від свавілля суспільства й держави, тобто в захисті слабкого від сильного, що є одним з центральних постулатів загальнолюдської моралі й культури в цілому.

Перелічені питання становлять лише невеличку частину від їх загальної сукупності. Проте вони не тільки демонструють складність проблеми правового виховання, а й указують шляхи її вирішення. Усі мають зрозуміти, що поліпшення правовиховної роботи не тільки піде на користь руху держави до європейських цінностей, а й поширить правосвідомість громадян, підніме її на якісно новий рівень. Кожному належить усвідомити повагу до прав і свобод іншої людини, до їх захисту з боку держави. Правове виховання має ста-

Проблеми правового виховання в сучасній Україні («Круглий стіл»)

ти ключовим у розвитку демократичної, соціальної, правової Української держави, а розробка його теоретико-методологічних засад – необхідною умовою цього процесу.

Надійшла до редакції 30.03.2009 р.

В.О. Лозовой, *д-р філос. наук, професор
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ПІВНІЧНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ

Процес розбудови й утвердження суверенної, демократичної, правової, соціально орієнтованої держави органічно пов'язано зі становленням громадянського суспільства в Україні, що передбачає істотну трансформацію світоглядних орієнтацій і самосвідомості всіх верств населення, особливо молоді. Важливу роль у цьому мають відігравати всі ланки освіти й виховання, завданням яких має бути формування у громадян, перш з все у підростаючого покоління, ідей і понять про соціальну справедливість, права й обов'язки людини, громадянина, вміння обстоювати свої права, інтереси, переконання, усвідомлення своїх обов'язків, толерантності до поглядів іншого тощо.

Формування правосвідомості і громадянської відповідальності, непримиримого ставлення до антигромадянських проявів і злочинності, порушень правопорядку в суспільстві й готовності до боротьби з ними, в цілому високого рівня культури населення – стрижнева лінія правового виховання. Виховання правової культури в населення, в різних його вікових групах базується на використанні всіх наявних засобів, що мають у державі й суспільстві.

Правова культура громадян, особистості, як правило, складається зі знання права і змісту свого правового статусу, усвідомлення доцільності й соціальної необхідності права в суспільстві й уміння користуватися пра-